

Лахно В. Організація депортації населення Полтавщини на примусові роботи до Німеччини // Маловідомі сторінки історії другої світової війни в Україні та на Полтавщині. Збірник наукових статей за матеріалами Всеукраїнської наукової конференції (23-24 травня 2007 року). — Полтава, 2007. — С. 150-155.

Віта Лахно

ОРГАНІЗАЦІЯ ДЕПОРТАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ПОЛТАВЩИНИ НА ПРИМУСОВІ РОБОТИ ДО НІМЕЧЧИНИ

Однією зі стратегічних цілей німецького рейху у війні проти СРСР було перетворення окупованої території України на аграрно-сировинний придаток і джерело дешевої робочої сили для власної економіки. Провідну роль у цьому відіграло примусове вивезення до Німеччини та інших країн Третього рейху мирних громадян — чоловіків, жінок і дітей. Причому, якщо терор нацисти застосовували лише до окремих категорій населення — партійно-радянського активу, партизанів, представників окремих національностей тощо, то примусова депортація українського народу торкнулася переважної більшості сімей, в яких хоча б один член був фізично здоровим і досяг працездатного віку.

Уперше теза про можливість використання у німецькій економіці робочої сили з Радянського Союзу пролунала на таємній нараді у Берліні 7 листопада 1941 року. Генеральний уповноважений з чотирирічного плану Г.Геринг дав спеціальну вказівку про масове використання іноземних робітників для найтяжчої некваліфікованої роботи: «кваліфіковані робітники-німці повинні займатися виробництвом озброєнь; гребти лопатою і довбати каміння — не їхнє завдання, для цього є росіяни» [9, с.50-52].

Робітників з Радянського Союзу називали «остарбайтерами» (нім. *ostarbeiteren*) — „східні робітники”. Уперше цей термін був застосований в наказі рейхсфюрера СС і поліції Г.Гімmlера від 20 лютого 1942 року.

Наприкінці 1941 — на початку 1942 року розпочалася агітаційна кампанія з метою залучення українців до добровільного виїзду до Рейху. Їх закликали взяти участь у «будівництві нової Європи». Тим, хто з власної волі зголоситься на роботу в Німеччині пропонувалися різноманітні блага: високі заробітки, смачна їжа, опанування спеціальностями тощо.

При цьому нова влада намагалася використовувати всі наявні в її арсеналі засоби впливу:

- 1) організація виставок, матеріали яких вихваляли гітлерівський «рай»;
- 2) поширення плакатів та листівок, у яких розповідається про щасливе життя «східних робітників»;
- 3) розміщення публікацій-закликів у періодичній пресі («Голос Полтавщини», «Дніпрова хвиля» тощо) на кшталт: «Більшовизм уже ніколи не повернеться... Німецька влада закликає кожного з Вас від 15-літнього віку одержати роботу в сільському господарстві або промисловості Німеччини...» [4, с.3]; «Їдьте працювати до Німеччини. 22 роки жидівського панування на Україні принесли нам нечувані страждання... Сталін приніс нам кров і сльози, німці дали нам волю... вже тисячі українців працюють у Німеччині, де створені їм прекрасні умови життя і праці» [5, с.1]. Через пресу поширювалися також листи з Німеччини рідним, у яких описувалося щасливе життя у Німеччині [12, с.12];
- 4) показ у кінотеатрах фільму «Дорога в Німеччину», у якому, очевидно, йшлося про переваги роботи в країні тощо.

Інколи ця агітація мала успіх, що частково зумовлювалося масовим безробіттям та голодом, які панували на окупованих територіях. За твердженням М.Ковалю, в окремих регіонах частка «остарбайтерів», які поїхали добровільно сягала 90% [6, с.75]. Проте на Полтавщині відсоток добровольців був незначним. Це можна, очевидно, частково пояснити аграрним характером регіону, населення якого не зазнало значного голоду та безробіття.

Усі вищепозначені заходи втратили свою ефективність після перших же звісток вивезених «остарбайтерів» про те, якими насправді були умови перебування в Німеччині. Так, 95% затриманих у червні 1943 року нацистською цензурою листів «остарбайтерів», містили негативні відгуки і лише 0,5% — позитивні [1, с.7]. Все це викликало швидку зміну настроїв людей на окупованих територіях.

Переконавшись у малій ефективності пропагандистських заходів нацистський уряд з весни 1942 року узяв курс на примусове вивезення українського населення. З цією метою було створено розгалужений адміністративний апарат. Спеціальним декретом А.Гітлера від 21 березня 1942 року було створено Імперське бюро для використання робочої сили на чолі з обергрупенфюрером СС Ф.Заукелем. Останній, у травні 1942 року віддав наказ про запровадження насильницької трудової мобілізації в окупованих районах. У результаті по всій Україні лише за 1942 рік було утворено 110 спеціальних бюро праці [8, с.84].

Способів і методів депортації населення було чимало, ми ж розглянемо тільки ті, які застосовувалися до жителів Полтавщини.

Одним з головних елементів цього механізму були облави. Війська та поліція оточували вулиці, квартали, будинки, базари тощо і затримували всіх придатних для вивезення. Наприклад, місто Кременчук автоматниками було оточене суцільним кільцем, патрулі ретельно обшукували кожний будинок. За одну ніч було схоплено та примусово відправлено до Німеччини 450 чоловік віком від 14 до 30 років [12, с.15].

Жителів сільських місцевостей на роботи до Німеччини відправляли в основному поліцаї, причому, як правило місцеві, котрі знали фактично все населення свого села. Колишні остарбайтери у своїх розповідях часто згадують: „поліцай здав...”, „тут де взявся поліцай, з чорного ходу... находу хватав всіх підряд...”.

Інколи окупанти вдавалися й до обману. „...Нам сказали — на жнива. І ото поперли нас, а потом посадили у вагони...” [15, арк.1], „придлагають нам

роботу... і на другий день щоб отуди явиться до біржі... посадили у вагони” [13, арк.2-3] — розповідають колишні остарбайтери.

Яскравим прикладом обману є випадок, що трапився у місті Полтаві. Робітникам залізничного депо оголосили, що видадуть довгоочікуваний продовольчий пайок. Коли люди вишикувалися у чергу, поліцаї оточили їх і загнали у заздалегідь підготовлені вагони [2, арк.5].

Найчастіше владні органи надсилали повістки тим, кому на їхню думку належало з’явитися на збірний пункт. Колишня остарбайтерка Г.Вільховик розповідає: „...забрали мене в Германію. Яким способом? Прислали повістку... і забрали мене” [14, арк.1]. Або ж просто під’їжджали додому й насильно забирали когось працездатного з родини.

Для того, щоб завербовані навіть не думали втікати та переховуватися, їх залякували, попереджаючи про неминучість покарань. Найчастіше це були погрози про розстріл когось із членів родини. Завербована Г.Гай зазначає: „Я б могла десь сховатись... так сказали сім’ї будуть розстрілювати”. Окрім цього масовими були випадки, коли у сімей втікачів відбирали присадибні ділянки чи худобу. Про це свідчать постанови, накази, розпорядження, акти органів німецької окупаційної влади [3]. Часто до тих, хто ухилявся від від’їзду до Німеччини застосовувалися штрафні санкції та арешти.

Зібрана у різний спосіб робоча сила заганялася до спеціально створених таборів. Так, у місті Полтаві це було приміщення середньої школи №7 на вулиці Фабриканській, 2. Школа була закрита. На вікнах — ґрати, подвір’я обнесене колючим дротом у кілька рядів. У цьому невеликому приміщенні без меблів і на брудному подвір’ї під відкритим небом 1500-2000 чоловік без їжі чекали на медичний висновок і команду на відправку до Німеччини [12, с.16].

Російський вчений П.Полян виділяє чотири акції забезпечення робочою силою Німеччини — т.зв. «програми Заукеля»: 1) квітень — вересень 1942 року; 2) вересень 1942 року — січень 1943 року; 3) 1943 рік; 4) 1944 рік [11, с.162]. Українська ж дослідниця Т.Пастушенко підкреслює, що для

України це був безперервний процес полювання на біженців: якщо «через виснаження резервів робочої сили та загрозу партизанського руху фактично припинили свою роботу вербувальні комісії північних і центральних районів Росії та Білорусії..», то «з України продовжували надходити транспорти з цивільними робітниками та військовополоненими» [10, с.56].

Загалом з України на примусові роботи до Німеччини було вивезено близько 2,4 млн. осіб. Яку кількість вивезено з Полтавської області — достеменно невідомо. На засіданні Полтавської Обласної комісії про встановлення та розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їх спільників і про завданий ними збиток громадянам, колгоспам і державним підприємствам і установам обласного підпорядкування 29 травня 1944 року оголошена цифра у 156 629 чоловік. Причому найбільше вивезено з міст Полтави — 20 800 і Кременчука — 21 000, найменше — з Нехворощанського району (894 чоловік) [2, арк.12]. Проте у протоколі засідання зазначено, що ця кількість не є остаточною і „повинна бути збільшена у процесі подальшого детальнішого виявлення” [2, арк.5]. Дослідник М.Коваль визначає кількість вивезених з Полтавської області у 175 000 чоловік [7, с.68].

Отже, організація депортації населення Полтавщини на примусові роботи до Німеччини була тривалим безперервним процесом. Якщо спочатку окупаційна влада проводила агітаційну кампанію з метою налагодження добровільного від'їзду на роботу до Рейху, то починаючи з весни 1942 року пропаганду замінили насильницькі способи і методи вивезення українського населення. Серед них на Полтавщині найпоширенішими були: облави, обман, штрафи, арешти, залякування про неминучість покарань членів родини тощо. Жертвами цих методів стали тисячі мирних жителів, доля яких до цих пір мало вивчена.

Література:

1. Даниленко В. Невільники на чужині, «зрадники» на Батьківщині // Народна армія. — 2002. — 12 листопада. — С. 7.
2. Державний архів Полтавської області (далі — ДАПО). — Ф.Р-4085. — Оп.3. — Спр.2276.
3. Див., наприклад: Акт про зняття з господарства гр. Молодченко корови, теля та свині // Німецькі окупанти на Полтавщині (1941-1943 рр.). Збірник документів / Гол. Ред. Приходченко. — Полтава: Вид-во «Зоря Полтавщини», 1947. — С.54; Заклик гебітскомісара до батьків української молоді про накладання кари на батьків за ухилення молоді від призову // Німецькі окупанти... — С.59.
4. До населення міст і сел Полтавщини! // Голос Полтавщини. — 1942. — 10 травня. — С.3.
5. Їдьте працювати до Німеччини! // Дніпрова хвиля. — 1942. — 10 червня. — С.1.
6. Коваль М. «Остарбайтери» України — раби Гітлера, ізгої Сталіна // Політика і час. — 1998. — №9. — С.74-82.
7. Коваль М. «Остарбайтери» України — раби Гітлера, ізгої Сталіна // Політика і час. — 1998. — №10. — С.68-75.
8. Мокляк Л. До питання про депортацію населення Полтавщини в Німеччину в роки тимчасової німецько-фашистської окупації області (1941-1943 рр.) // Подвигу народному жити у віках. Матеріали науково-практичної конференції, 19 квітня 2000 р. — Полтава: АСМІ, 2000. — С.82-87.
9. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів. — К.: Держполітвидав УРСР, 1963.
10. Пастушенко Т. Остарбайтери — українські примусові робітники нацистської Німеччини // Історія в школах України. — 2004. — №9-10. — С. 55-58.
11. Полян П.М. Жертвы двух диктатур: Жизнь, труд, унижения и смерть советских военнопленных и остарбайтеров на чужбине и на

Родине. — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. — 896 с.

12. Сидоренко О. Гонимі злим вітром. Розповіді про полтавчан — в'язнів нацистських концтаборів. — Полтава: АСМІ, 2003. — 124 с.
13. Транскрипт інтерв'ю з колишнім остарбайтером Варшавською Є.П. // Фонд Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка в Державному архіві Полтавської області (далі — Фонд ПДПУ імені В.Г.Короленка в ДАПО). — Ф.Р-1507. — Оп.2. — Спр.35.
14. Транскрипт інтерв'ю з колишнім остарбайтером Вільховик Г.Й. // Фонд ПДПУ імені В.Г.Короленка в ДАПО. — Ф.Р-1507. — Оп.2. — Спр.42.
15. Транскрипт інтерв'ю з колишнім остарбайтером Діденко Л.Г. // Фонд ПДПУ імені В.Г.Короленка в ДАПО. — Ф.Р-1507. — Оп.2. — Спр.46.